

İSLÂM'DA İHTİLAFIN SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Tuğba Reçber*

Özet: Başkalarından söz ve davranış bakımından farklı olmak şeklinde tarif edilen ihtilaf, pek çok alanda meydana gelmiştir. Bunun da insanların yaratılışından kaynaklanan fitri ve nasların yapısından, müçtehitlerin anlayış farklılıklarından kaynaklanan dinsel sebepleri vardır. Burada söz edilen ihtilaf insanlar arasında meydana gelen ihtilaftır. Kur’an-ı Kerim, Allah’ın kelamı olması hasebiyle onda bir ihtilafın var olması söz konusu değildir. İslamiyet birlik ve beraberliği emretmiş tefrikayı men etmiştir. İslam’ın yasakladığı ihtilaf dinin esasları hakkında meydana gelen ihtilaftır. Fer’i meselelerdeki ihtilaf ise çeşitlilik olarak görülmüş ve buna cevaz verilmiştir. İşte bu sebeplerle ihtilaf; kötülünen, beğenilen ve caiz olan ihtilaf şeklinde kısımlara ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhtilaf, hilaf, din.

Reasons and Varieties of Dispute (Ikhtilaf) in Islam

Abstract: The dispute, described as being different from others in terms of speech and behavior, has come to many venues. This is due to religious reasons caused by differences in understanding among the mujtahids about the structure of the habits and nasals that originate from the creation of human beings. The controversy mentioned here is a dispute among people. The Qur’an is not about the existence of a conflict on account of God’s being. Islam has denounced the denomination and ordered unity and solidarity. The dispute that Islam has forbidden is a dispute about the principles of religion. The dispute on Fer’s issues was seen as diversity and was given modesty. This is why the controversy; dismissed, liked, and disallowed.

Keywords: Dispute, contravention, religion.

Giriş

Sözlükte "geride kalmak ve biri diğerinin yerine geçmek" anlamındaki h-l-f kökünden türeyen ihtilaf, mastar ve isim olarak "bir şeyin diğer bir şeyin peşinden gelmesi, gidip gelmek, ayrı görüşe sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, eşit olmamak, görüş ayrılığı, anlaşmazlık"¹ gibi manalara gelir. İhtilaf, "ittifakın gerçekleşmemesi"², "iki kişiden her birinin söz ve davranışlarında diğerinin aksini ilzam etmesi"³, "bir tek görüşün

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yakamoz_t.g@hotmail.com

¹ Özen, Şükrü, "İhtilaf", *DİA*, c.21, s.565.

² Feyruzabadi, Mecmuddin Muhammed b. Ya'kub, *el- Kamusu'l- Muhit*, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1987, s.1045.

³ Feyruzabadi, *Basairu zevi't-temyiz fi lataifi'I-Kitabi'l-Aziz*, İstanbul: Mektebetü'l-irşad, 1996, II, 562.

bulunması gereken yerlerde karşılıklı iki görüşün bulunması⁴ şeklinde de tanımlanmıştır.

İhtilaf ve hilaf kelimeleri genel olarak aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat aralarında bazı farklar vardır. İhtilafın daha çok "farklı bir görüşe sahip olma, farklı görüşlerden birini benimseme" anlamı taşımasına mukabil hilafın diğer görüşlere karşı bir tavır alışı ifade ettiği söylenebilir. Bir diğer tanıma göre de delile dayanmayan aykırı görüşe hilaf, delile dayanana ise ihtilaf denmiştir. İhtilaf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini güçlü veya zayıf olarak nitelendirmeyip tarafsız kalmayı ya da zayıf da olsa bir tarafa temayülü yansıttığı için olumlu bir anlama sahip iken, hilaf tez ve antitezden birini benimseme diğerine karşı tavır alma anlamı taşımaktadır.⁵

Kur'an'da ve hadislerde ihtilâf kelimesi mutlak olarak zikredildiğinde olumsuz anlamda kullanılmış, daima birlik olmak, tefrika ve ihtilâftan kaçınmak emredilmiştir. Birçok ayette sözü edilen ihtilâf dinî inançlarla ilgili olup, insanın dünya ve ahirette mutlu ya da bedbaht olması gibi konularda benimsediği görüşlere ve aldığı tavırlara bağlanmış, bu tür ihtilâflara düşen insanlar arasında hüküm vermeleri için peygamberlerin gönderildiği ifade edilmiştir.⁶ Peygamberlerin açıklamalarından sonra hâlâ ihtilâflarını sürdürenler ise birçok ayette kınanmış⁷ ve nihaî hükmün ahirette bizzat Allah tarafından verileceği belirtilmiştir.⁸

İbn Hazm, dinde ihtilâfın câiz olmadığını söylerken bununla Allah ve Resulü'nün emrine muhalefetin asla câiz olmadığını ve Hz. Peygamber aracılığıyla Allah'tan gelen şeyde çelişme bulunmadığını ifade etmek istediğini belirtir.⁹

İhtilaf, İslam hukukçuları tarafından insanları dünya ve ahirette saadet veya bedbahtlığa ulaştıran fikir, din ve inançlarda birbirinden farklı görüş beyan etmeleridir şeklinde beyan edilmiştir.¹⁰

1. İhtilafın Sebepleri

İnsanların ihtilafa düşmelerinin bazı meselelerde farklı farklı görüşler ortaya koymalarının pek çok sebepleri vardır. Bazı ihtilaflar insanların tabiatından kaynaklanırken bazıları nasların yapısından

⁴ Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, İstanbul: Işık Yay., 2002, s. 41.

⁵ Özen, "Hilaf", *DİA*, c.17, s.527.

⁶ Bakara 2/213.

⁷ Al-i İmran 3/19; Casiye 45/17.

⁸ Al-i İmran 3/55; Maide 5/45; En'am 6/164.

⁹ İbn-i Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Hazm el-Endülüsî, *el-Ihkam fi usuli'l-ahkam*, Kahire, ty. V/70.

¹⁰ Zeydan, Abdülkerim, *el-Hilaf fi'ş-şeriatil-İslamiyye*, Mecmuatu buhus-i fihhiyye, s.274.

kaynaklanabilmektedir. Hangi ihtilafın rahmet olduğunun anlaşılabilmesi için bunun incelenmesi gerekir. Çünkü ancak bu incelemeyle bu ihtilafın sebep ve hikmetleri ortaya çıkabilir.

1.1. Fıtri Sebepler

İnsanlar arasında zekâları, tavırları, dış görünüşleri, düşünce yapıları, kavrayışları, idrak ve tutumlarıyla farklılıklar vardır. Aynı fikir ve görüşte olan iki insanı bulmak nerdeyse imkânsızdır. Felsefe ve din gibi konularda ise fikir ayrılıkları daha derindir. İnsanlar arasındaki bu farklılıklar Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğünü gösteren en önemli delillerdendir. "Yer ve gökleri yaratması, dil ve renklerin ayrı olması onun ayetlerindedir"¹¹ ayeti kerimesi buna delildir: *فَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ بَدَأَةُ الْإِنْسَانِ عَلِيمًا خَلْقًا فَكَيْفَ تُحْكُمُوهَا أَفَلَا تَعْقِلُونَ* ¹² Bu âyette geçen *شَاكِلَةٌ* kelimesi yol, nâhiye, tabiat, niyet ve cibilliyet gibi manalarla izâh edilmiştir.¹³ İşte bu ayetler ihtilafın fitratımızın bir parçası olduğuna işaret eder. Batalyevsî "Onlar, 'Allah ölen bir kimseyi diriltemez.' diye olanca güçleriyle Allah'a and içtiler. Aksine, bu O'nun bizzat kendisini ettiği gerçek bir vadedir. Ancak insanların çoğu bilmez. Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamaları ve kâfir olanların da kendilerinin yalancı olduklarını bilmeleri için (Allah onları diriltecektir)" ¹⁴ âyetine dayanarak ihtilafın fitratımızın bir parçası olduğunu söylemiştir. Ona göre yaratılışımız bu yapıdadır. İhtilaf, ancak söz konusu yapımızın ortadan kalkması ve başka bir yaratılışa dönüşmesiyle giderilir.¹⁵

İnsanların ihtilafları hakkı kabul etme, onu sevme, yüz çevirme, emrine uygun veya aykırı hareket etme noktasında da ortaya çıkmıştır. Kimi insanlar peygamberlerin tebliğine uyup yaratıcısını tanımış ve iman etmiş¹⁶, kimisi ise yaratıcısını inkar etmiştir.¹⁷

İşte bu gibi sebeplerden dolayı insanların ihtilafa düşmeleri tabiatları sebebiyledir. Hz. Peygamber'in "İnsanlar, altın ve gümüş madenleri

¹¹ Rum 30/22.

¹² "De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir." İsrâ 17/84.

¹³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim, *Ğarîbu'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakar), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1978, s. 260, Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali, *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye*, Dimaşk: Dâru'l-hayr, 1992, c.3, s.351.

¹⁴ en-Nahl 16/38-39.

¹⁵ Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed, *el-İnsâf fi't-tenbîh ale'l-meâni ve'l-esbâbi'l-leti evcebet*, nşr.: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dimaşk: Daru'l-fikr, 1983, s. 27.

¹⁶ Hucurat 49/15.

¹⁷ Yasin 36/46.

gibi (farklı yaratılmışlar) dir"¹⁸ hadisi bunu ifade etmektedir. Yine başka bir hadiste "Dağın yerinden oynadığını işittiğiniz zaman tasdik ediniz; bir insanın ahlakını (temelden) değiştirdiğini duyarsanız, onu tasdik etmeyiniz, inanmayınız; çünkü o yine tabiatında olan şeye döner"¹⁹ buyrulmuştur.

İnsanlardaki bu farklılıklar toplumları fesada uğratacak düzeyde olmadığı sürece sakıncalı görülmemiştir. Nitekim mezhepler, felsefi akımlar ve ekoller bu farklılıklar neticesinde oluşmuştur.

1.2.Nasları Anlama ve Yorumlamadan Kaynaklanan Sebepler

İnsanlar arasında bazı konularda ihtilafın oluşmasında sadece insanların tabiatı etkili değildir. Nasların yapısındaki bazı özellikler de onların farklı anlamlara gelmesine yol açmıştır. Allah'ın hikmeti gereği Kur'an ve sünnet lafızları birçok anlama gelebilmektedir. Zerkeşi bu hususa şöyle işaret etmektedir. "Bil ki Allah Teâla, şer-i hükümlerin delillerinin kat'i olmasını tensip buyurmamıştır. Bilakis mükelleflere kolaylık olsun diye çoğunu zanni kılmayı murat etmiştir. Mükelleflerin bir tek mezhebe bağlı kalmamaları için her meselede kat 'i deliller ikame etmemiştir"²⁰

Kur'an-ı Kerim'in mütevatir kıraatiyle amel etmek hususunda alimler görüş birliğine varmıştır. Fakat şaz olan bazı kıraatlerle amel hususunda müctehitler ihtilaf etmiştir. Şafililer kabul etmemiş, Hanbeliler ise ahad hadise benzeterek kabul etmiştir. Hanefiler ise İbn Mes'ûd kıraatindeki "mütetabiat" lafzına itibar ederek Ramazanın peşpeşe olan günlerindeki kazası ile yemin keffaretindeki iki ay orucu peşpeşe tutmayı şart koşmuşlardır.²¹

Abdestte ayakları yıkama veya mesh etme konusunda ihtilaf vaki olmuştur. Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın. ²² ayetindeki 'ercüleküm' kelimesi bazı kıraatlerde mansub, bazı kıraatlerde mecrur okunmuştur. Nasb kıraatini kabul edenler ayaklarda farz olanın mesh değil yıkama olduğunu kabul etmiş ve görüşlerini şu delillerle açıklamışlardır.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut: Darul'I-Fikr, ty, İbnu'd-Deybe, Abdurrahman, *Kitabü'Temyizi't-Tayyib mine'l-Habis*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, ty, s.182.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/443.

²⁰ Beyanuni, Ebu'l-Feth, *İhtilaftan Rahmete*, çev.: Ebubekir Sifil, İstanbul: Risale Yayınları, 1989, s.26-27.

²¹ el - Hinn, Mustafa Said, *Eseru'l-Ihtilaf Fi'l-Kavaidi'l-Usuliyye Fi-İhtilafi'l-Fukaha*, Beyrut: Müessesetürrisale, 1402/1982, s.389-396.

²² Maide 5/6.

Allah elleri dirseklere kadar sınırlandırdığı gibi ayakları da topuk kemiklerine kadar sınırlandırmıştır. Bu da eller gibi ayakların da yıkanmasının farz olduğunu gösterir.

Cer okuyanlar ise şu delilleri getirmişlerdir:

Ayaklar eller üzerine ma'tuftur. Ancak yakınlıktan dolayı mecrur kılınmıştır.

Mana olarak değil lafız olarak ma'tuftur. Araplar iki ayrı mefulü bir fiil üzerine atfederler.²³

Hadisleri bilmemekten doğan ihtilaflar da mevcuttur. Bütün sahabeler Hz. Peygamberin yanında eşit zamanda kalmamıştır. Hz. Peygamberin yanında bulunanlar hadisi bizzat kendisinden işitmiştir. Fakat bazısına o hadis ulaşmamıştır. Bu da hadisi işiten sahabi ile hadis kendisine ulaşmayan sahabi arasında ihtilaf meydana gelmesine sebep olmuştur.

Hadislerin sıhhatine yönelik tereddütler de ihtilaf sebebidir. Örneğin mürsel hadislerle amel konusunda mezhepler arasında farklılık vardır. Şafii mürsel hadis ile ameli bazı şartlar taşıması halinde kabul etmiş, Hanefiler, İmam Malik ve Ahmet b. Hanbel ise kabul etmiştir.²⁴

Haber-i vahit ile amel edilip edilmeyeceği, mürsel hadisin delil kabul edilmesi²⁵ aralarında tearuz varmış gibi görünen hadislerin cem edilmesi veya birinin tercih edilmesi gerektiği görüşü²⁶ pek çok ihtilafa sebep olmuştur.

Bazen de ihtilaf lafızdaki müştereklikten kaynaklanmaktadır. Müşterek olan lafzın hangi manada kullanılacağına delalet eden bir karine bulunur. "Boşanan kadınlar üç kuru beklerler."²⁷ ayetinde kuru' lafzı hayız ve tuhur anlamlarına gelmektedir. Hanefiler hayız anlamını kabul ederek boşanan kadınların 3 hayız müddeti beklemeleri gerektiğini söylerler. Şafiler ise tuhur manasına geldiğini kabul ederek boşanan kadınların 3 temizlik müddeti beklemesi gerektiğine hükmederler.²⁸

²³ el-Hınn, Mustafa Said, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları (Usuldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü)*, çev.: Halil Ünal, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1998, s.23-24.

²⁴ el-Hınn, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, s. 284-287.

²⁵ Aydın, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987, s.97, Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönünden Değeri*, Ankara: D.İ.B.Y., 1988, s.58.

²⁶ Dehlevi, *el-İnsaf fi Beyani Esbabı'l-İhtilaf*, tahk.: Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1986, s.30.

²⁷ Bakara 2/ 228.

²⁸ Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkanu'l Kur'an*, Beyrut: Dar-i İhya'it-Turasi'l Arabi, 1985, II/55.

Bir hadis bazı fakihlere sahih senedle ulaşır, onlar bu hadisi anlar ve ona göre amel eder. Bazısına ise ulaşmaz ve içtihat eder. Bu şekilde iki farklı hüküm ortaya çıkabilir. İchtihat eden fakih sonra o konuda sahih hadis olduğunu öğrenip onunla amel eder. Bazen de öğrenemeyip onun bu içtihadını taklid edenler olur ve ihtilaf devam eder. Bir hadis fakihe sahih olmayan yoldan gelir o hadisi almaz. Bir başkasına ise sahih yoldan gelir. O da hadisle amel eder ve bu şekilde ihtilaflar çoğalır.²⁹

Lafzın hakikat ve mecaza meyilli olması da ihtilafa sebep olmuştur. Esasen lafız hakikat manasında kullanılır. Fakat lafzın mecaz anlamda kullanılmasına engel bir karine varsa lafız mecaz anlamında kullanılır. "Eğer hasta, yolcu, küçük veya büyük abdesti bozmuş veya kadınlara dokunmuş (lems) ve su bulamamışsanız teyemmüm yapın"³⁰ ayetinde lems cumhura göre hakikat anlamındadır. Mücerret dokunma ile abdest bozulur. Hanefiler ise mecaz anlamını kullanmışlardır. Dokunmadan maksat cimadır. Mücerret dokunma ile abdest bozulmaz.³¹

Delillerin çatışması halinde de ihtilaf vaki olmuştur. Hakikatte deliller arasında çatışma yoktur. Çünkü gerek Kur'anda bulunsun gerek sünnette bulunsun aynı kaynaktan gelmelidir. O da Allah Teala'dır. "Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi onda çok ayrılıklar bulurlardı."³² ayeti buna delildir. Ancak bazen nasların birçok sebebi olur. Bunların bazıları kuvvetli olur ve aralarında çatışma olur. Müçtehid kendisine daha kuvvetli gelen delile göre birini diğerine tercih etmek üzere naslar üzerinde düşünür.³³

Bazen naslar arasında çatışma olmasa bile bir delil, müçtehidlerin biri tarafından vücûbu; diğer bir müçtehid tarafından ise nedbi gösterdiği şeklinde tefsir edilebilir. Meselâ, kölenin kendisi için çalışıp kazanarak efendisine belli bir meblağ ödeyince hür olmasını sağlayan kitabet akdine dâir âyet³⁴ üç imam tarafından mendub, yani tavsiye hükmü edildiği

²⁹ Zeydan, Abdulkerim, "Hıfâ İlmî ve İslâm Hukukçularının Hukukî İhtilaflarının Sebepleri", çev.: Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, s.288-289.

³⁰ Bakara 2/ 226.

³¹ İbn-i Muhammed el-Huseyni, Takıyyüddin Ebu Bekr, *Kıfayeti'l Ahyar Fi-Halli Gayeti'l-İhtisar*, tahk.: Ali Abdülhamid Baltacı-Muhammed Vehbi Süleyman, Beyrut: Daru'l-Hayr, 1414/1994, s.38-39.

³² Nisa 4/82.

³³ el-Hınn, *İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, s.66.

³⁴ "Ellerinizin altında malik olduğunuzdan (kölelerinizden, cariyelerinizden) yazılı antlaşma (mukatebe) yapmak: para kazanıp, bedelini ödeyerek azad olmak isteyenlere, eğer onlarda hayır olduğunu bilerseniz, o zaman yazılı antlaşma (mukatebe) yapınız. Ve Allah'ın size verdiği mallardan onlara veriniz." Nur 24/33.

şeklinde yorumlanmış; ancak İmam Ahmed bin Hanbel, kölenin istemesi hâlinde bunu efendiye vâcib saymıştır.³⁵

Nasların yapısından kaynaklanan ihtilafın biri de bazı delillerin azîmete, yani yapılması güç ama daha sevap olana; bazı deliller ise ruhsata, yani yapılması kolay ama daha az sevap olana yorumlanmasıdır. İslâm hukuku kaynaklarında geçen "caizdir" sözü o işi yapmaya dinin ve hukukun izin verdiği; ancak yapmamanın daha iyi görüldüğü mânâsına gelir. İmam Ebû Hanîfe, Hazret-i Peygamber'in, "*Kadılığı kabul eden bıçaksız boğazlanmış demektir*" ve "*Kadıların üçte ikisi ateştedir*" hadîslerini esas alarak, hâkimliği kabul etmemiştir. Ancak gözde talebeleri İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed, Hazret-i Peygamber'in, "*Bir saat adaletle hükmetmek, altmış saat nafile ibâdetten hayırlıdır*" hadîs-i şerifini göz önüne alarak bu vazifeyi kabul etmişlerdir. Demek ki hâkimliği kabul etmek ruhsattır; etmemek azîmettir.³⁶

Bir lafzın lugavi veya şer'î manada kullanılması ile de ihtilaf vaki olmuştur. Zina ile hürmet-i müsaherenin sabit olup olmayacağı konusunda farklı görüşler vardır. Şafii'ye göre hasıl olmaz. Ebu Hanife ve Evzai'ye göre hasıl olur. İmam-ı Malik el-muvatta adlı eserinde Şafii ile aynı görüşü paylaşmıştır. Buradaki ihtilafın nedeni 'nikah' kelimesinin lugavi manada mı şer'î manada mı kullanıldığıdır. "*Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin*"³⁷ ayetinde nikahın lugavi manada kullanıldığını kabul edenler zinanın hürmet-i müsahere meydana getireceğini, şer'î manasını kabul edenler getirmeyeceğini söylemişlerdir.³⁸

Lafzın manaya muarız olması ihtilaf sebeplerindedir. "*Muhakkak ki; sadaka, Allah'tan bir farz olarak fakirler ve miskinler (yoksullar) ve memurlar (zekât toplayıcılar) içindir. Ve kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara ve kölelere (harcamaya) ve borçlulara ve Allah yolunda (olanlara) ve yolculara aittir. Ve Allah, bilendir, hüküm sahibidir.*"³⁹ Ayetinde zekatın bu sınıflardan birine topluca verilip verilmeyeceği ve bu sınıfların zekatı almada ortak mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre ihtiyaca göre devlet reisi eğer gerekli görürse bir veya fazla sınıfa zekat verilebilir. Şafii'ye göre ise zekatın bir sınıfa verilmesi caiz değildir. Zekat, Cenab-ı Hakk'ın zikrettiği sekiz sınıf insana bölüştürülmelidir. Bu ayette

³⁵ Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006, s.181.

³⁶ Ekinci, *İslam Hukuku*, s.182.

³⁷ Nisa 4/22.

³⁸ İbn-i Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el- Kurtubi, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l- Muktesid*, Mısır: 1379/1960, 2/34.

³⁹ Tevbe 9/60.

lafız, sekiz sınıfa bölüştürülme manasını ifade eder. Mana ise bunlardan muhtaç olanın tercih edilmesini ifade eder. Çünkü gaye ihtiyacın karşılanmasıdır. Ayette bunların sayılması hisseye ortak olduklarından değil cinslerin ayrılmasındandır. Birinci görüş lafız itibariyle ikinci görüş mana itibariyle kuvvetlidir.⁴⁰

Ayrıca bir konu hakkında nassın bulunmaması ve fakihlerin hüküm çıkarmada kullandıkları yöntemler de önemli ihtilaf sebeplerindedir.

Batalyevsi ihtilafları şu şekilde özetlemiştir:

1. Lafız ve manaların müşterek oluşu
2. Hakikat ve mecaz
3. Tek kelime ve cümle
4. Husus ve umum
5. Rivayet ve nakil
6. Hakkında nass bulunmayan meselede icthad
7. Nasih ve mensuh
8. İbaha ve tevsi⁴¹

2. İhtilaf çeşitleri

Bazen insanların tabiatından bazen de nasların yapısından kaynaklanan ihtilaf, bazı alimler tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Şatıbî, Muvâfakât adlı eserinde ihtilâf ve ihtilâf sebeplerine değinmiş ihtilâfın tanımını çeşitlilik üzerinden yapmış, ancak çeşitlerini hakikî ve zahirî olarak isimlendirmiştir. İkisinde de temel ayrım çeşitlilik üzerinden olmuştur. . Ona göre tenevvü ihtilâfı, aynı âyetin farklı açılardan değişik yorumlarla tefsîr edilmesi; tezâd ihtilâfı ise âyetin maksadının dışında bir mânâ ile tefsîr edilmesidir.⁴²

Ömer Nasuhi Bilmen; Bir konu hakkında iki sözün birbiriyle kökten zıt ve karşıt olmasını “hakikî ihtilâf”, aslında değil de görünüş itibariyle iki sözün birbirleriyle zıt ve karşıt olmasını “zâhirî ihtilâf” olarak açıklamıştır.⁴³

Dinin esasları kesin delillerle belirlendiği için usul-ü dine ihtilaf sakıncalı ve yasaktır. Hattabi ihtilafı üçe ayırmıştır:

1. Allah’ın varlığı ve birliği hususundaki ihtilaf, bu her yönüyle küfürdür.

⁴⁰ İbn-i Rüşd, *Bidayetü'l- Müctehid ve Nihayetü'l- Muktesid*, 1/275.

⁴¹ Batalyevsi, *el-İnsaf*, s. 33.

⁴² Şatıbî, Ebû İshak, *Muvâfakât fî usûli's-şerîa*, Mısır: Matbabatü'r-Rahmâniyye, ty, c.4, s.214- 215.

⁴³ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973, c.1, s.153.

2. Allah'ın sıfatları ve meşietinin yorumunda görülen ihtilafı ki, bunların inkarı bidattır.
3. Bir takım manalara muhtemel furu ahkâmındaki haklı sebeplerden kaynaklanan ihtilafı ki Allah bunu ümmete rahmet ve lütuf kılmış Hz. Peygamber de bunu teyid etmiştir.⁴⁴

Şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Adem'den beri itikadi esaslarda bir değişiklik yoktur. Hepsini Allah'ın birliğinde ittifak etmiş, namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin esasında aynı şeyleri tebliğ etmiştir. Birliğe ve dayanışmaya engel olan ihtilaf yasaklanmıştır. Müslümanların maruz kaldığı en büyük musibet dini konulardaki ihtilafıdır. Hz. Peygamber bu tefrikayla ilgili "Yahudiler yetmiş bir, Hristiyanlar yetmiş iki, ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır."⁴⁵ buyurmuştur. Burada sözü edilen ihtilaf dinin özündeki ihtilafıdır. Bunların dışındaki ihtilaf doğaldır. Çünkü bu Allah'ın yasaıdır.⁴⁶

İhtilaf üç başlık altında incelenir:

2.1. Kötülenen ihtilaf: En kötüsü kâfirin ihtilafıdır. Allah'a, peygamberine ve kitaplarına inanma hususunda muhalefet edenlerdir. Kur'an-ı kerimde pek çok ayette bu hususa işaret edilmiştir. "İşte bunlar rableri hususunda hasımlaşan iki hasımdır."⁴⁷ İbn-i kesir bu ayette kastedilenin mümin ve kafir olduğunu, Razi ise ayette kastedilenin müminlerin topluluğu ve cemaatleri ile kafirlerin topluluğu ve cemaatleri olduğunu söylemiştir.⁴⁸

Kötülenen ihtilafın bir derecesi de hevasına uyan batıl ve fasit yorumlarla gerçeğe muhalefet edenlerdir. Hariciler gibi. Onlar kur'anı arzuları doğrultusunda yorumlamışlar, ehl-i sünnete muhalefet etmişler ve kanlarını helal saymışlardır.

Aynı şekilde İslam mezheplerini taklit edenler arasındaki ihtilaf da kötülenen ihtilaf türüdür. Sadece kendi mezhep görüşlerinin doğru, diğerlerinin yanlış olduğunu iddia etmek kötülenmiştir. Çünkü bu düşünce Müslümanlar arasında ayrılığa sebep olur. Mezheplere uyan kimsenin bir mezhebi taklit ettiğini kabul etmesi ve diğer mezheplerin görüşlerinin de doğru olabileceğine inanması gerekir.

⁴⁴ Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-Libas Amma İştahara mine'l-ehadis ala elsineti'n-nas*, Beyrut: 1351/1932, 1/65.

⁴⁵ Suyuti, Celaleddin, *el-Camiu's-Sağir fi Ehadisi'l- Beşiri'n- Nezir*, Mısır: 1954, 1/48, Acluni, *Keşfü'l-hafa*, 1/49.

⁴⁶ Yıldırım, Zeki, "İhtilafın Menşei Konusu ve Sebepleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2001, s.230-231.

⁴⁷ Hacc 22/19.

⁴⁸ Zeydan, *Hilaf İlmi*, s.278.

İslam hukukçuları ve mutasavvıflar arasındaki ihtilaf da kötülenmiştir. Kalbin tezkiyesi ile ilgili konularda islam hukukçuları mutasavvıfları, mutasavvıflar da batına önem vermedikleri gerekçesiyle islam hukukçularını eleştirmiştir.⁴⁹

Kötülenen ihtilafa sebep olan şeyler haddi aşmak(bağy), cehalet ve heva şeklinde özetlenmiştir.

Bağy, islam alimleri tarafından bozgunculuk istemek, zulüm, haset, kibirlenme ve yalan olarak tarif edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de haddi aşmanın ihtilaf sebeplerinden olduğu açıklanmıştır. Allah Teala *"İnsanlar bir tek ümmet idi, Allah peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte doğru kitaplar gönderdi. Ancak kitap verilenler kendilerine belgeler geldikten sonra aralarında ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler. Allah insanları ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile eristirdi. Allah dilediğini doğru yola iletir."*⁵⁰ buyurmuştur.

Müslümanlar arasında bulunan bağy'ın şekillerinden biri de, bir grubun caiz ve meşru olan bir işi yapması, diğer grubun da haddi aşarak birinciyi yadırgamasıdır. Ezan, kamet, kunut, istiftah duası, cenaze namazı, bayram namazları ve benzeri çeşitli ibadetlerde olduğu gibi. Bu ibadetlerin hepsinin şekil ve yapılış tarzı meşrudur, caizdir. Ancak bunlarla ilgili görüşler efdaliyet hususunda olup meşruiyet hususunda değildir. Fakat bağy sebebiyle bazısı, bu ibadet çeşitlerinde kendinin seçip yaptığını yapmayanı yadırgar. Bu yadırgamayla yetinmez, bilakis ona düşmanlık besler ve ondan uzaklaşır. Böylece kötülen ihtilafa düşer.⁵¹

Kötülenen ihtilafa sebep olan şeylerin biri de havadır. Heva "nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi" yahut "doğruluk, hak ve faziletten saparak haz ve menfaatlere yönelen nefis" mânasında kullanılmıştır.⁵² Kur'an'da hevasına uyan insanlar kötülenmiştir. *"Ey Davut, seni şüphesiz yeryüzünde hükümran kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevaya uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, onlara hesap gününü unutmalarına karşılık çetin azap vardır."*⁵³

Cehalet de insanların kötülen ihtilafa düşmelerine sebep olur. Cehalet, insanları hakikati araştırmayıp sadece kendi görüşünün doğru,

⁴⁹ Zeydan, *Hılaf İlmi*, s.280.

⁵⁰ Bakara 2/213.

⁵¹ Zeydan, *Hılaf İlmi*, s.286.

⁵² Çağrı, Mustafa, "Heva", *DİA*, c. 17, s. 274.

⁵³ Mücadele 58/11.

başkalarının görüşünün yanlış olduğu fikrine sevkeder. Bu da insanlar arasında husumete sebep olur. Hariciler'de olduğu gibi. Onlar Kur'an'ı çok okumalarına rağmen anlamazlar. Şeytan akıllarını karıştırır ve Müslüman cemaate karşı gelirler. Hz. Peygamber onlarla ilgili; *"Kur'an-ı okurlar, okudukları Kur'an, onların boğazlarından aşağıya geçmez. Okun yaydan fırladığı gibi imandan fırlarlar."*⁵⁴ buyurmuştur.

2.2. Beğenilen ihtilaf: İslamiyet insanlar arasında fitneye ve kargaşaya sebep olan ihtilafı kötölemiş fakat bazı muhalefetleri ise teşvik etmiştir. Mesela müslümanların müşriklere muhalefeti övülen ihtilaflardandır. Çünkü İslam dini müşriklere muhalefeti emretmiştir. *"Sonra seni emirden bir yol üzere kıldık. Ona uy, bilmeyenlerin boş arzularına uyma. Onlar sana Alah'tan yana bir fayda vermezler. Şüphesiz zalimlerin azısı bazısının dostudur. Allah ise sakınanların dostudur."*⁵⁵ Hz. Peygamber güneş doğarken ve batarken namaz kılmayı kafirlere muhalefet için yasaklamıştır. Çünkü kafirler o vakitte güneşe secde etmektedir. Müslümanlar her ne kadar onlara benzemek niyetiyle kılmasa da görünüşte de onlara uymamaları emredilmiştir. Zira bu hususta Hz. Peygamber *"Kim bir kavme benzerse o onlardandır."*⁵⁶ buyurmuştur.

Müslümanların cahiliye dönemindeki adet, gelenek görenek ve bayramlarına muhalefet etmeleri de beğenilen ihtilaflardandır. Müslümanlardan istenen eski adetlerine muhalefet olunca bu eski adetleri terk etmekle ve yüz çevirmekle gerçekleşir. Cahiliye fiillerini ihya edenler büyük günah işlemiş ve islam dinine muhalefet etmiş olur.⁵⁷

2.3. Caiz olan ihtilaf : Hakkında kat'i nass bulunmayan meselelerde müçtehitlerin, fakihleri ve müftülerin ihtilafıdır. Bu ihtilafın sebepleri arasında sahabenin ihtilaf etmesi Hz Peygamber'in buna müsaade etmesi, sahabenin ve sonraki fakihlerin içtihadta bulunması ve bunu yadırgamamaları gösterilebilir. Fakat caiz olan ihtilafın da bazı şartları vardır. İhtilafın, usul kaidelerini bilen fakihler tarafından yapılmış olması, içtihadın hakkında kesin nass bulunmayan fer'i meselelerde olması ve insanları ayrılığa ve tefrikaya düşürmemesi gerekir.

Hz. Peygamber, sahabenin içtihadta bulunmalarına izin vermiştir. Bunun delili ise Muaz hadisi diye bilinen hadistir. Şöyle ki; Resulullah (sas.) Muâz'ı Yemen'e gönderirken şöyle buyurdu:

⁵⁴ Buhari, Fezailü'l- Kur'an, 36.

⁵⁵ Casiye 45/18.

⁵⁶ Ebu Davud, Libas, 4.

⁵⁷ Zeydan, Hilaf İlmi, s. 282.

“Sana bir mesele sorulduğunda ne yaparsın?

- Allah’ın kitabıyla hükmederim.

- Allah’ın kitabında bir hüküm bulamazsan ne yaparsın?

-Allah Resulü’nün sünnetiyle hükmederim.

- Onda da bulamazsan ne yaparsın?

- Rey’imle içtihad ederim. Cevapsız bırakmam dedi. ⁵⁸

Amr b. As, hicretin 8. yılında Zatü’s-selasil vakasında çok soğuk bir gecede ihtilam olur. Bunu şöyle anlatır: Yıkandığımda ölmekten korktum. Bu yüzden teyemmüm ettim, bilahare arkadaşlarıma sabah namazını kıldırıldım. Rasulullah’ın (s.a.v.) yanına geldiğimizde arkadaşlarım durumu O’na arzettiler. Rasululah, bana ya Amr cünüb olduğun halde arkadaşlarına namaz mı kıldırıldın, dediğinde; “kendilerinizi, öldürmeyiniz, Allah size merhametlidir” ⁵⁹ mealindeki ayeti okudum. İşte bu yüzden teyemmüm ettim, bilahare de namaz kıldırıldım, dedim. Rasulullah bunun üzerine güldü ve hiç bir şey demedi. ⁶⁰

Allah Resulü (s.a.v.) ashaba ikinci namazlarını Benû Kureyza’da kılmalarını emretti. Sahabeden bazıları ikinci namazını vaktinde yolda kıldılar. Bazıları ise Resulullah’ın emrinden dolayı vaktinden sonra Benû Kureyza’da kıldılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) durumdan haberdar olunca ihtilaf eden sahabeye bir şey söylemedi. ⁶¹

Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre; iki adam sefere çıkmış ve yanlarında su olmadığı hâlde namaz vakti gelmiş çatmıştı. Bu iki kişi de toprakla teyemmüm alıp namazlarını kıldılar. Sonra vakit içerisinde su bulunca ikisinden birisi abdest alıp namazı iade etti, diğeri ise iade etmedi. Daha sonra Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gelerek durumu haber verdiler. Allah Resulü, namazını iade etmeyene: “Sünnette isabet ettin, namazın senin için yeterlidir.” buyurdu. Abdest ve namazını iade edene ise: “Senin için iki kat ecir vardır.” buyurdular. ⁶²

Bu gibi örnekler sahabenin ihtilafa düştüğünü göstermektedir. Fakat sahabe ihtilafa düştüğünde durumu Hz. Peygamber’e anlatmış ve Hz. Peygamber’in verdiği hükümle ihtilaf sona ermiştir. Sahabe arasında ihtilaf vaki olsa bile onlar ittifak üzere bulunmayı her zaman tercih etmişlerdir. Hz. Ebubekir (r.a.) zekat vermeyenlere karşı takındığı tavır bunun en önemli

⁵⁸ Ebû Dâvûd,, Akdiye, 11.

⁵⁹ Nisa 4/29.

⁶⁰ İbn Hanbel, Müsned, IV /203.

⁶¹ Buhârî, Megâzî, 30.

⁶² Ebû Davud, Tahâret, 126.

göstergelerindedir. İlk halife Hz. Ebu Bekir bunlarla savaş yapılması gerektiğini söylerken Hz. Ömer Rasulullah'ın *"Lailahe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. İnsanlar bunu dedikleri zaman canlarını ve mallarını hakkıyla olanı müstesna, benden korumuş olurlar."* hadisini delil getirerek O'nun görüşüne karşı çıkmıştır. Fakat daha sonra Hz. Ebu Bekir bir konuşma yaparak Hz. Ömer'i bu konuda ikna etmiştir.⁶³

3. İhtilaf Gerekli midir?

İslam tevhid dinidir. Allah Teala müslümanları itikadi, ameli, ahlaki alanlarda ittifak etmelerini emredip ihtilafa düşmekten menetmiştir. Bununla ilgili pek çok ayet-i kerime vardır. Bunlardan bir kaç şöyledir.

*"Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anın. Düşmandınız, kalplerinizin arasını uzlaştırdı da onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi oradan kurtardı. Allah doğru yola erişesiniz diye size böylece ayetlerini açıklar."*⁶⁴

*"Allah'a ve peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir."*⁶⁵

*"Allah'a yönelerek O'na karşı gelmekten sakınınız, namaz kılınız, dinlerinde ayrılığa düşüp fırka fırka olan, her fırkasının da kendisinde bulunanla sevindiği müşriklerden olmayınız."*⁶⁶

*"İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı gönderdi; insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte kitaplar indirdi. Ancak kitap verilenler, kendilerine belgeler geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden onda ayrılığa düştüler. Allah, inanları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile erdirdi. Allah dilediğini doğru yola erdirdi."*⁶⁷

Yine Hz. Peygamberin *"Cemaat olunuz; çünkü Allah'ın yardım ve nusreti cemaatle beraberdir"*⁶⁸ hadisi birlikteliği, ittifakı emretmektedir. İhtilaf ve tefrika kötülenmiştir.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde ve hadis-i şerifte kötülünen ihtilaf dinin özündeki ihtilafıdır. *"Hepiniz toptan sınıksız Allah'ın ipine sarılınız ve parçalanmayınız"*⁶⁹ ayeti dindeki ihtilafları nehyetmektedir.

⁶³ Ebu Davud, Sünen, II/98.

⁶⁴ Al-i İmran 3/103.

⁶⁵ Enfal 8/ 46.

⁶⁶ Rum 30/ 31 - 32.

⁶⁷ Bakara 2/213.

⁶⁸ Tirmizi, Fiten, 7.

⁶⁹ Al-i İmran 3/103.

İmam-ı Şafii, ihtilafı haram ve helal diye ikiye ayırmıştır. O'na göre Allah Kitabında, Rasulullah da Sünnetinde kesin nasla hucdet ortaya koymuşsa, bu sahada onları bilen kişilerin ihtilaf yapmaları helal olmaz. Çünkü Allah, Beyyine suresinin 5. ve Al-i İmran suresinin 103. ayetleri ile ihtilafı kötü görmüştür. Buna karşılık eğer konu teville ve kıyasa müsaitse, o vakit te'vil yapan ve kıyasa başvuran kişi, haber veya kıyasın muhtemel manası çerçevesinde görüş beyan edebilir.⁷⁰

Her ihtilaf kötü değildir. İhtilaf insanların tabiatının bir gereğidir. *"Eğer Rabbin dileyseydi insanları tek bir ümmet kılardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri bir yana insanlar, hala ayrılmaktadırlar. Esasen onları bunun için yaratmıştır."*⁷¹ Allah Teala eğer dileyseydi insanları bir yaratırdı. İnanç ve düşünce farklılıkları olmazdı. Fakat Allah bunu dilememiştir. İnsanları ayrı ayrı yaratmıştır. İnsanların yaratılışındaki bu farklılık onları ihtilafa götürmüştür. Bu ihtilaftan ancak Allah'ın rahmeti kendisine ulaşanlar kurtulur. İhtilafın var olduğu gerçeği insanlar hep ihtilaf edecek ittifak mümkün olmayacak anlamına gelmez. Çünkü Allah Teala, insanları gerçeği anlamaya kabiliyetli yaratmıştır.⁷² Hz. Peygamberin *"Her doğan İslam fitratı üzerine doğar, (sonra) annesi ve babası onu yahudileştirir, hristiyanlaştırır veya mecusileştirir. Bu hayvanın uzuvca yavrusunu noksansız doğurmasına benzer. O uzvu kesmedikçe onda bir eksiklik görüyor musunuz?"*⁷³ hadisi insan fitratına işaret etmektedir.

Müslümanlar arasında ihtilafın var olacağını Hz. Peygamber haber vermiştir. *"Sizden öncekilerin yoluna karış karış, arşın arşın uyacaksınız. Öyle ki onlar bir kelerin deliğine girse siz de onları takip edeceksiniz. Dediler ki, Ey Allah 'ın Resulü bunlar hristiyan ve yahudiler midir? Hz. Peygamber de, ya kim? diye cevap verdi."*⁷⁴

Hz. Peygamberin haber verdiği ihtilaf bütün Müslümanları kapsamaz. Hz. Peygamber *"Ümmetimden bir taife devamlı hak üzere bulunur. Kıyamet kopana kadar onlara muhalefet edenler onlara zarar veremez."*⁷⁵ buyurarak bu hususa işaret etmiştir.

Hakkında nass bulunmayan fıkhi konulardaki ihtilaf ümmet için bir zenginliktir. Ömer bin Abdülaziz bu konuyla ilgili şöyle demiştir: "Hz.

⁷⁰ Şafii, Muhammed b. İdris, *Risâle*, çev.: Abdülkadir Şener- İbrahim Çalışkan, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 560-561.

⁷¹ Hud 11/118.

⁷² Zeydan, *Hilaf İlmi*, 276-277.

⁷³ Müslim, Kader, 25.

⁷⁴ Buhari, İ'tisam, 14, Müslim, İlim, 6.

⁷⁵ Buhari, Humus, 7.

Peygamberin ashabı ihtilaf etmeselerdi üzülürdüm. Çünkü bir kişinin sözü insanlara zorluk ve darlık getirir. Ashab kendilerine uyulan imamlardır. Onlardan herhangi birinin görüşünü almakta insanoğlu için genişlik vardır.⁷⁶

4. “Ümmetimin ihtilafı rahmettir” hadisi hakkındaki ihtilaflar:

Bu hadisi “ashabımın ihtilafı ümmetim için rahmettir.” şekliyle Nasr el-Makdisi, senedini ve seneddeki şahısları açıklamaksızın “Kitabü'l-hucce an tariki'l-mahacce” adlı eserine almıştır. Iraki, mezhur haberi aynı lafızla Adem b. Ebi Iyas'a nisbet etmiştir. Ancak Iraki haberin bu senetle mürsel ve zayıf olduğunu beyan etmiştir. Bu haberi Beyhaki de aynı lafızlarla er-Risaletü'l-eş'ariyye adlı eserinde zikretmiştir. Yine Beyhaki, “el-Medhal ile's-sünenil-kübra” isimli eserinde Kasım b. Muhammed'den “Muhammed'in ashabının ihtilafı Allah'ın kullan için rahmettir” şeklinde bir haber nakletmiştir.⁷⁷

Yine İbni Dibağ eş-Şeybani de şöyle demiştir: Alimlerin çoğu bu hadisin aslının olmadığını söylemiştir. Fakat Hattabi bunu Garibü'l-Hadis 'inde istidracen (dolaylı olarak) zikrederek kendisine göre aslının olduğunu hissettirmiştir.⁷⁸

Bu hadisin sıhhati ile ilgili çeşitli tartışmalar vardır. Sahih olmadığını iddia edenler olduğu gibi sıhhatini kabul edenler de vardır. Bununla ilgili birkaç görüş ise şöyledir:

Hattabi bu hadisle ilgili şöyle diyor:

“Ümmetim'in ihtilafı rahmettir” hadisine iki kişi itiraz etti. Bunlardan birisi münkir olan Amr b. Bahr el-Cahız (255/869), diğeri ise deli olan İshak b. İbrahim el-Mevsili (230/850) 'dir. Mevsili, Eğanı adlı kitabını yazıp batıl şeyleri ortaya koyduktan sonra bununla da kalmayarak kitabında hadisçileri kötiledi ve onları anlamadıkları şeyleri rivayetle suçladı. İşte bu Mevsili ve Cahız, şayet ihtilaf rahmet olursa ittifakın azap olması gerekir, demişlerdir. Ayrıca Mevsili ihtilafın sadece Rasulullah döneminde rahmet olacağını, zira bu dönemde sahabe ihtilaf ettiklerinde Hz. Peygamber'e sorup cevabını alabildiklerini ifade etmiştir. Hattabî'ye göre dini hususlarda üç çeşit ihtilaf vardır. Bunlardan birincisi Allah'ın varlığı ve vahdaniyeti ile ilgilidir. Bunun inkarı küfürdür. İkincisi Allah'ın sıfatları ve iradesi ile alakalıdır ki, bunları

⁷⁶ Hatip el-Bağdadi, *el-Fakih, ve'l-Mütefakkih*, tahk: İsmail el-Ensari, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1980, II/59.

⁷⁷ Toksarı, Ali, “İslam'da İhtilafın Yeri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri:1987, sayı:4, s. 296-297.

⁷⁸ Zeydan, *Hılaf İlmi*, s. 283.

inkar bidatçılıktır. Üçüncüsü ise, fer'i hükümlerle alakalıdır ki, bunların muhtelif vecihleri olabilir. İşte Allah, bunu alimlere rahmet ve keremi olarak ihsan etmiştir. Ümmetimin ihtilafı rahmettir, hadisinden kastedilen şey de işte budur.⁷⁹

Nevevi, Hattabi ile aynı görüşü paylaşır. Hattabi'nin bu konu ile ilgili görüşlerini aktardıktan sonra Cahız ve Mevsili'nin ihtilaf rahmet olursa, ittifak azab olur şeklindeki anlayışlarına şöyle cevap vermiştir: "Rahmet olan her şeyin zıddı daima azap olması gerekmez. Böyle bir şeyi cahil veya mütecahil (cahil olmadığı halde öyle görünen) kişi söyleyebilir. Allah Teala: "dinlenmeniz için geceyi ve lutfedip verdiği rızkımızı aramanız için de gündüzü meydana getirmesi Allah'ın rahmetinden ötürüdür."⁸⁰ buyurmuştur. Bu ayette gece rahmet olarak nitelenmiştir. Bunun sonucunda gündüzün azap olması gerekmez. Bu gayet açıktır ve kendisinde şüphe yoktur.⁸¹

Münavi konu hakkında kendi görüşlerini de şöyle özetliyor: Allah Peygamberlere karşı muhalefeti kötü görmüştür. Bu ümmet (İslam ümmeti) içinde birbirlerine muhalefet edenlerin durumu ise böyle değildir. Çünkü Allah, Hz. Peygamber'e muhalefet edenleri Al-i İmran suresinin 105. ayeti ile büyük Azabla (azabül-azim) tehdit etmiştir. Ümmetin ihtilafının rahmet oluşu fikrine karşı çıkanlar da furuat-ı din hususunda ihtilaf edip de hata edenlerin affedilebileceği görüşündedirler. Şu halde Ali İmran suresinin 105. ayetindeki tehdit peygamberlerine muhalefet edenleri muhatap almaktadır. Bu sebeple söz konusu ayetle ilintilenen ihtilafın rahmet olacağını ifade eden mezkur haber arasında tearuz yoktur.⁸²

İbn Hazm bu haberin hadis olduğuna şiddetle karşı çıkmıştır. Bu hususta şöyle demiştir: "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" haberi sözlerin en fasididir. Zira eğer ihtilaf rahmet olacak olursa ittifak azab olur. Bu hiçbir müslümanın söylemeyeceği sözdür. Çünkü bir şeyde ya ittifak veya ihtilaf vardır. Bunda da ya rahmet veya azab olur. Mezkur hadis ise eh-i fıkı tarafından meydana getirilmiş batıl ve yalan bir sözdür. İbn Hazm, daha sonra bu haberin hadis olmadığını gösteren bir çok sebep var diyor ve bunları teker teker ele alıyor. O'na göre birinci sebep, haberin senedinin sağlam olmamasıdır. İbn Hazm, haberin hadis olmadığını gösteren ikinci sebebi de şöyle açıklamıştır: Rasulullah (s.a.v) peygamber olarak nehyettiği bir şeyi emretmesi caiz olmaz. Hz. Peygamber hayatta iken başta Hz. Ebu

⁷⁹ Nevevi, Ebu Zekerrıyya Yahya b. Şeref, *el-Minhac fi şerhu müslim*, Mısır: 1325/1907, VII/99-100.

⁸⁰ Kasas 28/73.

⁸¹ Nevevi, *el-Minhac*, VII/99.

⁸² Münavi, Abdurrauf b. Muhammed, *Feyzu'l-kadir şerhu'l-camii's-sağır*, Mısır: 1356/1938, 1/210.

Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabilerin hatalarını kendilerine bildirerek onları bu hal üzere bırakmamıştır. Yine İbn Hazm mezkur görüşünü takviye için İslam'ın iki ana kaynağı olan Kitap ve Sünnete müracaat etmiştir. O'na göre bu haber, birliği emredip ihtilafı reddeden ayetlere ters düşmektedir.⁸³

Kur'an'ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Müslümanlar itikadi, ameli, ahlaki alanlarda birlik ve beraberlik içerisinde olmaları emredilip ihtilafa düşmekten men edilmiştir. İhtilafın rahmet olarak nitelenmesi dinin esaslarındaki ihtilaflar değil, fıkhi meselelerdeki ihtilaftır.

Sonuç

Allah Teala insanları mahlukatın en şerefli olarak yaratmış ve diğer canlılardan ayrı olarak akıl nimetini bahşetmiştir. İnsanlar akli sayesinde düşünür ve doğruya ulaşmaya çalışır. Aynı fikirler ortaya çıktığı gibi farklı fikirlerin de ortaya çıkması mümkündür. Çünkü insanlar farklı yaratılmıştır. Bu tabiatlarının bir gereğidir. Bütün insanların aynı fikirde olması gerektiğini iddia etmek sünnetullahı inkar etmek demektir. İslam asla fikir ayrılıklarına karşı olmamıştır. Asr-ı saadette olduğu gibi sonraki dönemlerde de İslam'ın genel prensiplerine aykırı olmadığı ve Müslümanlar arasını parçalamadığı müddetçe fikir ayrılıkları hoş karşılanmıştır. Hatta füru-u din hakkındaki fikir ayrılıkları ümmet için rahmet olarak görülmüştür. Usul-ü dindeki ihtilaflara ise müsaade edilmemiştir. Allah Teala'nın her konuda kesin deliller ortaya koymayıp delillerin çoğunu zanni kılması da çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kur'an ve hadis metinlerinin birçoğunun birden fazla manaya gelmesi, bazı hadislerin sabit olup olmaması ayrıca lafızların hakiki ve mecazi anlamda kullanılması, nass olmayan yerde içtihat yapılmasının emredilmesi gibi birtakım sebepler de ilmi ve fıkhi ihtilafların doğmasına vesile olmuştur. Mezheplerin, felsefi ekollerin ve farklı görüşlerin ortaya çıkması insan fıtratının farklı tecellileri olarak ortaya çıkmıştır. Bu ise İslam kültürünün gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Herkesin aynı düşünce, görüş ve fikirde olması mümkün olmadığına göre bize düşen farklılıklara saygı göstermemiz ve hoşgörü ve anlayış içerisinde bir arada yaşamamızdır.

Kaynakça

Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-Libas Amma iştahara mine'l-ehadis ala el-sineti'n-nas*, Beyrut, 1351/1932.

⁸³ İbn Hazm, *el-Ihkam*, V /642-643.

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut: Darul'I-Fikr, t.y.
- Alusi, Ebü'l-Fadl Şihabüddin es-Seyyid el-Bağdadi, *Ruhu'l-maani fi't-tefsiri'l-Kur'ani'l-'azim ve's-sebi'l-mesani*, Beyrut, t.y.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed, *el-İnsâf fi't-tenbîh ale'l-meâni ve'l-esbâbi'l-leti evcebet*, nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dimaşk: Daru'l-fikr, 1983.
- Beyanuni, Ebu'l-Feth, *İhtilaftan Rahmete*, çev.: Ebubekir Sifil, İstanbul: Risale Yayınları, 1989.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, İstanbul: 1399/1979.
- Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkamu'l Kur'an*, Beyrut: Dar-i İhya'it-Turasi'l Arabi, 1985.
- Çağrıncı, Mustafa, "Heva", *DİA*, c. 17, ss. 274-276.
- Dehlevî, *el-İnsaf fi Beyani Esbabî'l-İhtilaf*, tahk.: Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1986.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *Sünen*, Hims: 1388/1969.
- El-Hinn, Mustafa Said, *Eseru'l-lhtilaf Fi'l-Kavaidi'l-Usuliyye Fi-İhtilafi'l-Fukaha*, Beyrut: Müessesetürrisale, 1402/1982.
- El-Hinn, Mustafa Said, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları (Usuldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü)*, çev.: Halil Ünal, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1998.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.
- Hatip, el-Bağdadi, *el-Fakih, ve'l-Mütefakkih*, tahk.: İsmail el-Ensari, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.
- Feyruzabadi, Mecmuddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kamusu'l-Muhit*, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1987.
- Feyruzabadi, Mecmuddin Muhammed b. Ya'kub, *Basairu zevi't-temyiz fi lataifi'l-Kitabi'l-Aziz*, İstanbul: Mektebetü'l-irşad, 1996.
- İbnu'd-Deybe, Abdurrahman, *Kitabü't-Temyizi't-Tayyib mine'l-Habis*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, t.y.
- İbn-İ Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Hazm el-Endülüsü, *el-Ihkam fi usuli'l ahkam*, Kahire, ty.
- İbn-i Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim, *Çaribu'l-Kur'ân* nşr.: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1978.

- İbn-i Muhammed El-Huseyni, Takıyyüddin Ebu Bekr, *Kıfayetü'l Ahyar Fi-Halli Gayeti'l-İhtisar*, tahk.: Ali Abdülhamid Baltacı-Muhammed Vehbi Süleyman, Beyrut: Daru'l-Hayr, 1414/ 1994.
- İbn-i Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el- Kurtubi, *Bidayetü'l- Müctehid ve Nihayetü'l- Muktesid*, Mısır: 1379/1960.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönünden Değeri*, Ankara: D.İ.B.Y, 1988.
- Münavi, Abdurrauf b. Muhammed, *Feyzu'l-kadir şerhu'l-camii's-sağir*, Mısır: 1356/1938.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu müslim*, Mısır: 1374-1375/1955-1956.
- Nevevi, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref, *el-Minhac fi şerhi müslim*, Mısır: 1325/1907.
- Özen, Şükrü, "Hilaf", *DİA*, c.17, ss. 527-538.
- Suyuti, Celaledin, *el-Camii's-Sağir fi Ehadisi'l-Beşiri'n-Nezir*, Mısır: 1954.
- Şafii, Muhammed b. İdris, *Risâle*, çev.: Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Şâtıbî, Ebû İshak, *Muvâfakât fi usûli'ş-şerîa*, Mısır: Matbabatü'r-Rahmâniyye, t.y.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali, *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye*, Dimaşk: Dâru'l-hayr, 1992.
- Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, İstanbul: Işık Yay., 2002.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-ü Tirmîzî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
- Toksarı, Ali, "İslam'da İhtilafın Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri:1987.
- Yıldırım, Zeki, "İhtilafın Menşei Konusu ve Sebepleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı:15, ss. 215-248.
- Zeydan, Abdülkerim, "Hilaf İlmi ve İslam Hukukçularının Hukuki İhtilaflarının Sebepleri" çev.:Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 3, ss. 273-290.